QISHLOQ XO‘JALIGI RIVOJLANISHINI BYELGILOVCHI OMILLARNING DAVLAT IQTISODIY XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASHGA TA’SIRI

Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich
Namangan muhandislik-texnologiya instituti dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.14191833

Annotatsiya. *Mazkur maqolada mamlakatimizda qishloq xo‘jaligining dolzarb masalalari, uni barqaror rivojlantirish omillari, agrar tarmoqni rivojlanishini belgilovchi omillarning davlat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga ta’siri, ta’sir darajasini baholash hamda istiqbolda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlari haqida so‘z yuritilgan.*
Kalit so‘zlar: *davlat, agrar sektor, qishloq xo‘jaligi, barqaror, iqtisodiy xavfsizlik, omillar, resurs, soliq, foyda.*

Davlatning iqtisodiy xavfsizligi ko‘p jihatdan makroiqtisodiy xavfsizlik parametrlarini belgilovchi iqtisodiyot tarmoqlari faoliyati uchun to‘sqinliksiz sharoitlar mavjudligiga bog‘liq. Qishloq xo‘jaligi sohasining faoliyat yuritishi va rivojlanishi makroiqtisodiy xavfsizlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda, bu birinchi navbatda davlatning iqtisodiy o‘sishini ta’minlash, iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlari raqobatbardoshligini mustahkamlashda namoyon bo‘lmoqda. Bundan tashqari, mahalliy qishloq xo‘jaligi tarmog‘i milliy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlari toifasiga kiradi. Keyingi yillarda yalpi ichki mahsulot, yalpi qo‘shilgan qiymat, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining kapital qo‘yilmalari kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni shakllantirishda agrar sektorning hissasi katta bo‘ldi.

Qishloq xo‘jaligi tarmog‘i yalpi qo‘shilgan qiymatining uning umumiy hajmlarida solishtirma salmog‘i ko‘rsatkichi sezilarli o‘sishi bilan tavsiflanadi. Iqtisodiyotning agrar sektorining 2000 yillarda YaIM umumiy hajmidagi ulushi 34,4 %ga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 24,3 %ni tashkil etgan. Ko‘rsatkichlarning bunday o‘zgarishi O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi ixtisoslashuvida sanoatlashgan iqtisodiyotga o‘tganligidan dalolat beradi. Xususan, YaIMda sanoat ishlab chiqarish ulushi (qurilishni qo‘shgan holda) 2000 yilda 23,1 %ga teng bo‘lgan va 2023 yilda esa bu ko‘rsatkich 32,3 %ni tashkil etganligini ko‘rish mumkin.

Vaholanki, 2000-2001 va 2010-2015 yillarda iqtisodiyot tarmoqlarining YaIM umumiy hajmidagi qishloq xo‘jaligining (bu davrlarda o‘rtacha 32,0 %) yuqori ulushi katta ish haqi fondi bilan bog‘liq edi. Boshqa tomondan, qishloq xo‘jaligi korxonalarida ishchilar soni besh barobarga, xususan, chorvachilikda qariyb o‘n barobarga kamaydi. Ta’kidlash joizki, so‘nggi yillarda YaIMda qishloq xo‘jaligi sohasining yuqori ulushi ish haqi fondi bilan emas, balki soliq imtiyozlari hisobiga olinadigan katta miqdordagi foyda bilan belgilanadi.

Bu davrda budjet imkoniyatlari cheklanganligi va budjetni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining nomukammalligi tufayli qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash asosan to‘g‘ridan-to‘g‘ri budjetdan moliyalashtirish emas, balki tadbirkorlik sub’ektlari uchun soliq imtiyozlari hisobidan amalga oshirildi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi, dehqonchilik va chorvachilikning rentabellik darajasi davlatning ishlab chiqarish xavfsizligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Iqtisodiyotning agrar sektori ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishining asosiy multiplikatorlaridan biridir. Amerikalik olimlar tomonidan olib borilgan hisob-kitoblarga ko‘ra, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarilgan qo‘shimcha mahsulotning bir foizi sanoat infratuzilmasi tarmoqlarida ishlab chiqarish o‘sishining 2,5 foizini, qayta ishlash sanoatida 1,4 foizini, transport xizmatlari ko‘rsatish sohasida 0,33 foizini adekvat savdoda 2,7 %ni ta’minlaydi [1].

Bundan tashqari, o‘simlikchilik qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy yo‘nalishi bo‘lib, uning qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tarkibidagi ulushi 2000 yilda 67,2 foizni tashkil etib, qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirishda eng katta solishtirma og‘irlik qishloq xo‘jaligi korxonalariga to‘g‘ri keladi. 2023 yilda qishloq xo‘jaligi dehqonchilik mahsulotlari tarkibida g‘alla va dukkakli ekinlar (57,4%), sabzavot (19,4%), texnik ekinlar (12,1%) ustunlik qildi. Ta’kidlash joizki, iqtisodiyotning ichki agrar sektorining bugungi holati qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barcha tarmoqlarini, xususan, naslli chorvachilik va parrandachilik (sut (11,5%) va tuxum (3,6%)) bo‘lgan chorvachilikni rivojlantirishni belgilab beradi [2].

Bu sanoat rivojlanishini aniqlovchi oziq-ovqat, ijtimoiy-iqtisodiy, resurs va ekologik ob’ektiv omillari hisoblanadi. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish unchalik katta bo‘lmagan hajmi bilan ajralib turadi, chunki u qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 32,8% ni egallaydi. Hamma narsaga qaramay, chorvachilik tarmog‘i davlatning oziq-ovqat xavfsizligini shakllantirishda aholining eng muhim oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, inson organizmining oqsilga bo‘lgan ehtiyojining deyarli 60 foizini ta’minlaydigan mahsulotlarni iste’mol qilish darajasi insonning muvozanatli ovqatlanishining asosidir. Ma’lumki, bunday mahsulotlar birinchi navbatda go‘sht va uni qayta ishlash mahsulotlari hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xavfsizligini ta’minlash maqsadida resurslarni tejaydigan ishlab chiqarishga va iqtisodiyotning agrar sektorining organik (ekologik toza) mahsulotlarini ishlab chiqarishga o‘tish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi sharoitda resurslarni tejash samarali mahalliy qishloq xo‘jaligining strategik yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘ladi, bu qishloq xo‘jaligi korxonalari iqtisodiy faoliyati strategiyasi va taktikasi hamda davlat agrar siyosatining asosiga aylanishi kerak. Shunga ko‘ra, bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini iste’mol qilish va undan foydalanishga bo‘lgan o‘sib borayotgan talablarni qondirish, qishloq xo‘jaligi sohasini texnik va texnologik qayta jihozlashni amalga oshirish, davlatning mavjud tabiiy salohiyatini saqlab qolish va uning iqtisodiyotini tiklash imkoniyatlarini yaratadi.

Qishloq xo‘jaligining samaradorligini ta’minlashda davlatning ishlab chiqarish xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatuvchi resursga bog‘liqlikni kamaytirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, yalpi hosilni ko‘paytirish, shu bilan birga tuproq va atrof-muhit salohiyatini saqlab qolish hamda takror ishlab chiqarish katta ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlarning barchasi resurslarni tejaydigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Qishloq xo‘jaligida moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish, shuningdek, qishloq xo‘jaligidagi inqirozli hodisalarni bartaraf etish tajribasini hisobga olgan holda moliyaviy resurslar alohida o‘rin tutadi.

Binobarin, iqtisodiyotning agrar sektorining rivojlanishi va faoliyati oziq-ovqat mahsulotlarining mavjudligini ta’minlash, mahsulotlar sifatini oshirish, ishlab chiqarishga xalqaro standartlarni joriy etish, ichki bozorni mahalliy ishlab chiqarishning raqobatbardosh mahsulotlari bilan to‘ldirish orqali oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Iqtisodiyotning agrar sektorining rivojlanish darajasi va faoliyati samaradorligi oziq-ovqat mahsulotlarining sifati

hamda xavfsizligiga, shuningdek, ularning aholi uchun jismoniy ta’minlanishi darajasiga ta’sir qiladi. Oziq-ovqat mahsulotlarining iqtisodiy va ijtimoiy mavjudligiga kelsak, ularni ta’minlash aholi daromadlari darajasining o‘sishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini rivojlantirishga hamda davlatning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga bog‘liq.

Qishloq xo‘jaligining iqtisodiy xavfsizlikka ta’sirini belgilovchi omillarning nazariy tahlili natijalarini umumlashtirgan holda, ularni iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy qismlarini mustahkamlashga sezilarli ta’sirini ta’kidlash joizki, bu yanada yorqin xarakterga ega bo‘ladi. Belgilangan tarkibiy va funksional jihatlar iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash omillarining o‘zaro bog‘liqligini hamda iqtisodiyotning rivojlanishiga ta’sirini aniqlashga yondashuv asosida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmini shakllantirish uchun zarur iqtisodiy faoliyatning ushbu yo‘nalishining ijtimoiy, iqtisodiy, institutsional va tashkiliy mazmunini asoslash bilan agrar sektor shart-sharoitlarini ta’minlashga imkon beradi (1-rasm).

So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligining barcha asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha moliyaviy resurslar aylanmasi, xususan: qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishdan daromad olish, tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan tijorat asosida kredit va investitsiya resurslarini jalb qilish, qulayliklar yaratish, sug‘urta dasturlari, davlat moliyaviy yordamini olish va boshqalar bo‘yicha buzilish holatlari kuzatilmoqda. Shuning uchun ham moliyaviy resurslar zamonaviy sharoitda iqtisodiyotning agrar sektorini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini yaratishi kerak. Kredit mablag‘larining kichik hajmlari, qisqa muddatli va qimmatligi tufayli kredit berishning amaldagi tizimi qishloq xo‘jaligi korxonalarini zarur kredit resurslari bilan o‘z vaqtida va to‘liq ta’minlash imkoniyatini bermayapti.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari joriy ishlab chiqarish siklining uzluksizligini ta’minlash uchun moddiy-texnika resurslarining katta zaxiralarini to‘plashlari uchun ularga kredit shaklida qo‘shimcha mablag‘lar zarur. Iqtisodiyotning ushbu sektoridagi oldindan aytib bo‘lmaydigan omillar tufayli banklar O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligiga sarmoya kiritishni xohlamaydilar. Vaholanki, qishloq xo‘jaligi milliy iqtisodiyotning eng ko‘p kredit talab qiladigan tarmoqlaridan biridir. Qishloq xo‘jaligida kredit resurslarining muhim roli, birinchi navbatda, investitsiyalar va mablag‘lar oqimi o‘rtasidagi mavsumiy tafovut, takror ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi va aylanma mablag‘larga katta ehtiyoj bilan bog‘liq. Qishloq xo‘jaligi uchun kredit resurslarining yuqori narxi bir qator sabablarga asoslanadi:

- birinchidan, aksariyat korxonalarda barqaror uzoq muddatli majburiyatlarning yo‘qligi;
- ikkinchidan, sezilarli miqdordagi likvidli garov ishlab chiqaruvchilarning yo‘qligi, shu bilan birga, mahalliy bank muassasalari kreditning o‘zi miqdoridan bir necha baravar ko‘p bo‘lgan garovni talab qilinishi;
- uchinchidan, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining tabiiy-iqlim sharoitlariga yuqori darajada bog‘liqligi va narxlar kon’yunkturasining davriy keskin o‘zgarishi;
- to‘rtinchidan, qishloq xo‘jaligini bank kreditlashda ularning moliyaviy natijalarini prognozlashning qiyinligi, buning natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish xavfi ortadi;
- beshinchidan, sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qarz oluvchining kreditga layoqatliligini baholash mezonlari va usullari ishlab chiqilmaganligi.

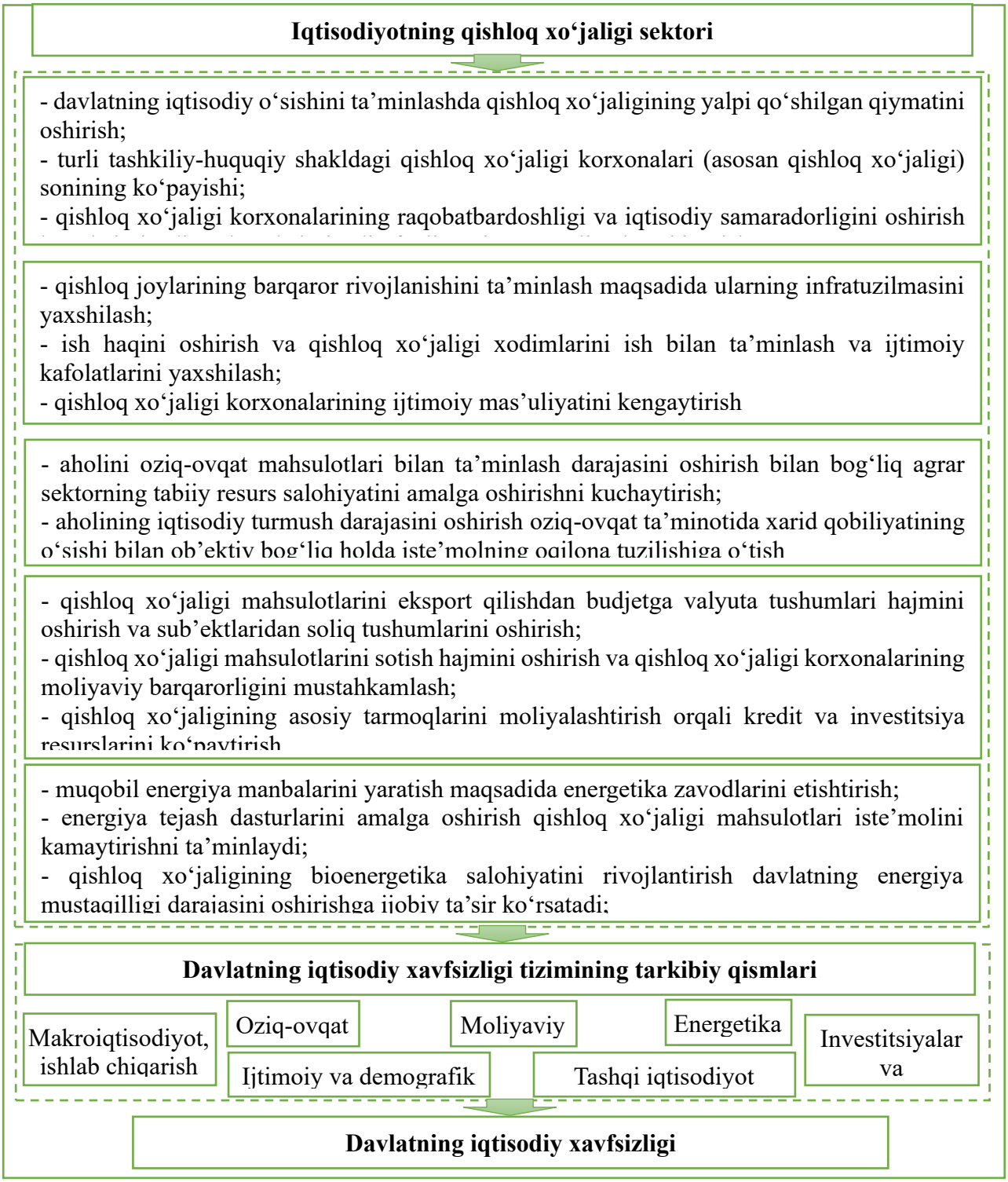

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi rivojlanishini belgilovchi omillarning davlatning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga ta’siri

Davlatning tashqi iqtisodiy xavfsizligining holati iqtisodiyotning agrar sektorining eksport imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi agrar sektorini rivojlantirishni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, istiqbolli jahon qishloq xo‘jaligi bozorlarida O‘zbekiston Respublikasining pozitsiyalarini mustahkamlash va mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha talablar bajarilgan taqdirda yangi bozorlarga chiqish maqsadida, qishloq xo‘jaligi eksportini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish lozim. Ishlab chiqilgan

strategiya eksport mahsuloti assortimentini, sotish bozorlarini va eksport sub'ektlarini diversifikatsiya qilish maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tashqi savdo sohasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda davlatning ustuvor vazifasi milliy iqtisodiyotning agrar sektorining raqobatbardoshligini oshirish va qishloq xo'jaligini samarali rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha davlat hokimiyati organlari va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining sa'y-harakatlarini, xususan, xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Bu borada iqtisodiyotning agrar sektorini isloh qilishning strategik ustuvor yo'nalishlari, xususan, agrar korxonalarda xalqaro texnik qoidalari, normalari va standartlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Оверчук Л. Продовольственная система США // Международный сельскохозяйственный журнал. 2001. № 5. С. 8–15.

2. www.stat.uz